

Julita BINIEWSKA

Uniwersytet Jagielloński

julita.biniewska@uj.edu.pl

NARODZINY I ROZWÓJ RUCHU EMANCYPACYJNEGO W ROSJI

ABSTRACT

Early Days of Women's Emancipation Movements in Russia

This article analyzes the characteristics of women's movement in Russia which started in the second half of the 19th century. The author researches the background of women's public activities like – charities, education, help for poor and work in the area of placement, and their directions towards not only the fight for equal rights for men and women but also the possibilities of education and financial self reliance. He describes their goals as well as peculiarities. The article also shows the historical outline, starting from single activities at the end of 19th century until the beginning of the 20th century, and the common actions of collective associations and organizations. It presents as well the causes of the uprising of the emancipation movement in Russia. Author analyzes the social activity of women's emancipation movements, as well as institutions which resulted in social and political changes in Russia. The article shows also that women's emancipation movements had a huge impact in the mentality of Russian society.

Słowa kluczowe: historie kobiece, ruch kobiecy, emancypacja, Rosja, świadomość narodowa

Key-words: history of women, the women's movement, emancipation, Russia, national awareness

Namysł nad pozycją i rolą kobiety w społeczeństwie pojawił się już w osiemnastowiecznej Francji i w tych państwach, które pozwalały na swobodę zgromadzeń i wolność słowa (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania). Idee oświeceniowe oraz ha-

sła Wielkiej Rewolucji Francuskiej otworzyły drogę kobietom do zrównania ich praw z tymi, które posiadali mężczyźni, zarówno w obszarze politycznym, jak i społecznym.

Problematyka emancypacyjna wpisuje się w szerszy nurt rozważań obecny w naukach humanistycznych (także rosyjskich), który dotyczy ogólnie rozumianej kwestii kobiecej (*женский вопрос*). Wiąże się z nią także termin „feminizm”, który pojmowany jest tu dwójako. Z jednej strony jako ogólne zainteresowanie problemami kobiet, a z drugiej jako ruch mający na celu ich równouprawnienie¹. Na gruncie rosyjskim natomiast zauważalna była istotna zmiana pojmowania tego terminu na przestrzeni XIX i XX w.: od kobiety jako strażniczki domowego ogniska do postrzegania jej jako obywatelki walczącej o swoje prawa, np. udział w życiu politycznym kraju². Natomiast rzadziejący badacze tej problematyki odnosili feminizm do nieproletariackich ruchów społecznych, umniejszając ich znaczenie w zmianach społeczno-politycznych, jakie miały miejsce pod koniec wieku XIX i na początku XX. Poruszanie problematyki liberalnych ruchów kobiecych oraz ich wpływu na przemiany społeczne w Rosji było zabronione przez władze. Współcześnie zaś badacze rosyjscy coraz częściej pochylają się nad problematyką kwestii kobiecej, która, przyznać należy, nie została do tej pory gruntownie zbadana³. Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu i analizy powstania ruchu emancypacyjnego w Rosji, a także jego wpływu na zmiany w świadomości rosyjskiego społeczeństwa, zwłaszcza kobiet.

Jak już wspomniano, kobiety w Europie Zachodniej oraz Stanach Zjednoczonych już w wieku XVIII walczyły o prawa wyborcze, możliwość uczęszczania na uniwersytety, a także o równouprawnienie w obszarze zatrudnienia. W trakcie Wielkiej Rewolucji Francuskiej były one bardzo aktywne i wspólnie z mężczyznami pragnęły uwolnić się od despotyzmu, walczyły o wolność i równość wszystkich obywateli. Kiedy po wygranym przewrocie okazało się, iż kobiety zostały wykluczone z grona beneficjentów nowego porządku, nie otrzymując żadnych praw (*Deklaracja praw człowieka i obywatela*, 1789), postanowiły się zbuntować. W 1791 r. francuska aktywistka Olimpia de Gouges opublikowała *Deklarację praw kobiety i obywatelki*, w której ogłosiła równość kobiet i mężczyzn, ich wspólne prawo do wolności i własności⁴. Jej działalność stanowi nieja-

¹ E. Kraskowska, *Kilka uwag na temat powieści kobiecej*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/6, s. 237.

² D. Szymonik, *Od Pięknej Damy do Jawnogrzezniczcy. O „srebrnowiecznej” koncepcji kobiety i kobiecości*, [w:] *Kobieta i/jako Inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XX-XXI wieku (w kontekście europejskim)*, Lublin 2008, s. 187, *Rossica Lublinensia*, 5.

³ И. Юкина, *Женское движение России, ценз пола и суфражизм*, [online] <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/yukina.htm>, 31 III 2014. Do najbardziej znanej grupy badaczy problematyki emancypacji w Rosji należą: С. Айвазова (*Русские женщины в лабиринте равноправия*, Moskwa 1998), И. Юкина (*Русский феминизм как вызов современности*, Санкт-Петербург 2007); Н. Пушкарева (*Феминизм в России: формы женской социальной активности*, [w:] таż, *Женская история. Гендерная история (Теория и исследования. Учебное пособие)*, Калуга 2001). Wśród polskich ośrodków naukowych zajmujących się problematyką emancypacji w Rosji, feminizmem rosyjskim oraz literaturą kobiecą wyróżnić należy Zakład Literatury i Kultury Rosyjskiej w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Opolskiego.

⁴ С. Айвазова, *К истории феминизма*, [online] <http://ecsocman.hse.ru/data/072/176/1217/16-Ajvazova.pdf>, 31 III 2014.

ko cezurę początku ruchu sufrażystek w Europie. Coraz częściej też zachodni intelektualiści tamtych czasów, tacy jak Charles Fourier, Antoine de Saint-Simon czy marksiści Pierre Proudhon i Fryderyk Engels, debatowali na temat sytuacji kobiet i ich praw. Dyskusja ta znalazła odzwierciedlenie również na arenie rosyjskiej. W Rosji jednak walka o prawa kobiet, a przede wszystkim o dostęp do pracy i nauki miała nieco inny przebieg niż na Zachodzie.

W kulturze rosyjskiej kobieta kojarzona była od wieków z wypełnianiem ról żony i matki. W XIX w. pojawiło się rzeczzone pojęcie kwestii kobiecej, a starania o równy dostęp do edukacji i pracy nabrały szerszego rozmachu. Temat ten w Rosji od początku wzbudzał skrajne emocje. W dyskusjach (prowadzonych zwłaszcza przez mężczyzn) udowodniano, że w kulturze rosyjskiej, która z istoty swej jest patriarchalna (jej symbolem od wieków był *Domostroj*), w której Cerkiew głosi, iż kobieta ma służyć swemu mężowi, a prawo stanowi, że obowiązkiem żony jest: *повиноваться мужу своему, как главе семейства, пребывать к нему в любви, почитении и в неограниченном послушании, оказывать ему всякое угождение и привязанность, как хозяйка дома* (ст. 106 i 107, т. X, ч. I)⁵, niemożliwy wydawał się rozwój ruchu emancypacyjnego kobiet. Te, które głośno przedstawiały poglądy wyrażające chęć uniezależnienia się od mężczyzn, równocześnie musiały zmierzyć się z krytyką i dezaprobatą. Przyznać jednak należy, iż byli również tacy, którzy zauważali nierówności w statusie kobiet i mężczyzn, jak choćby Mikołaj Czernyszewski, który pisał: *По моим понятиям, женщина занимает недостойное место в семействе. Меня возмущает всякое неравенство. Женщина должна быть равна мужчине. Но когда палка была долго искривлена в одну сторону, то, чтобы выпрямить ее, должно много перегнуть ее на другую сторону. Так и теперь: женщины поставлены ниже мужчин. Всякий порядочный человек обязан, по моим понятиям, ставить свою жену выше себя: этот временный перевес необходим для будущего равенства*⁶. Pisarz ten dostrzegał problem nierównej pozycji kobiet i mężczyzn w społeczeństwie i pragnął inicjować zmiany. Dokonywał ich zarówno w swoim życiu – w relacjach z żoną, jak i we własnym pisarstwie, którego treści miały, jego zdaniem, wpływać na rzeczywistość. Warto tu wspomnieć także o wcześniejszych przejawach zainteresowania kwestią kobiecą i pozycją płci pięknej w społeczeństwie. W Rosji bowiem już w XVIII w. zarówno ojcowie, jak i mężowie pisarze inspirowali swoje córki i żony do wyjścia na arenę literacką. Oczywiście, kobiety wtedy, na fali sentymentalizmu panującego w literaturze, stały się w większej mierze obiektem zachwytu i pożądania aniżeli choćby równoprawnym rozmówcą w intelek-

⁵ [...] *podporządkowanie się swojemu mężowi jako głowie rodziny, trwanie przy nim w miłości, szacunku i pełnym posłuszeństwie oraz przywiązaniu, a także służenie mu jako gospodyni domu* (tłum. moje – J.B.). Cyt. za: Я. Орович [Я. Канторович], *Женщина в праве. С приложением всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола*, Санкт-Петербург 1985, s. 92.

⁶ Według mnie kobieta zajmuje niegodne miejsce w rodzinie. Oburza mnie wszelka nierówność. Kobieta powinna być równa mężczyźnie. Ale kiedy kij był długo skrzywiony tylko w jedną stronę, to aby go wyprostować, trzeba wiele zrobić. Tak i teraz: kobiety zajmują niższą pozycję od mężczyzn. Każdy porządny człowiek jest zobowiązany, według mnie, stawiać swoją żonę wyżej od siebie: ta czasowa przeciwność jest niezbędna dla osiągnięcia przyszłej równości (tłum. moje – J.B.). Cyt. za: Е. Щепкина, *Из истории женской личности в России*, Тверь 2005, s. 257.

tualnych dysputach. Niemniej jednak coraz częściej zapraszano damy na salony, na których mężczyźni czytali im fragmenty m.in. dzieł Jeana-Jacques'a Rousseau. XIX w. przyniósł jednak duże zmiany w pojmowaniu kwestii kobiecej. Inteligencja rosyjska żywo zainteresowana przemianami demokratycznymi i aktywizacją społeczeństwa odnosiła się także do pozycji kobiet, która zdaniem wielu winna była się zmienić. Wisarion Bieliński w swojej twórczości wielokrotnie odnosił się do sytuacji kobiet, która jego zdaniem powinna być lepsza, zwłaszcza dotyczyło to polepszenia poziomu wykształcenia kobiet⁷.

Ruch emancypacyjny w Rosji zaczął się rozwijać z kilku przyczyn. Jedną z nich były wpływy kulturalne z Zachodu, które propagowały emancypację kobiet. Ponadto, zwłaszcza w latach 50. i 60. XIX w., poszerzał się krąg kobiet wykształconych, które pragnęły dalej zdobywać wiedzę. To właśnie potrzeba edukacji była jednym z najważniejszych czynników, który spowodował wzrost zaangażowania kobiet w dążeniach o równe prawa. Już w 1812 r. w Imperium Rosyjskim powstało Kobięce Towarzystwo Patriotyczne (Женское патриотическое общество), zorganizowane dla celów społecznych⁸. Kontynuowały działalność tej organizacji żony dekabrystów, które po 1825 r. za swoimi mężami i braćmi wyjechały na Syberię (mowa tu m.in. o Helenie Trubieckoj, Helenie Uwarowej, Marii Wołkońskiej). Na zesłaniu zajmowały się one bądź działalnością społeczną i edukacyjną miejscowej ludności (zakładały tu biblioteki, punkty pomocy medycznej, organizowały wykłady i koncerty), bądź przywoziły utwory swych mężów do Moskwy i Petersburga i przepisywały je, mając nadzieję na ich późniejszą publikację⁹. Prócz wyżej wymienionych kobiet w XIX w. popularnością cieszyły się także pisarki, m.in. Aleksandra Zrazewska, Karolina Pawłowa czy Anna Zontag. Wiele mówiło się o skandalistkach, kobietach niestosujących się do przyjętych obyczajów, które jak pierwsza kobieta oficer w Rosji – Nadieżda Durowa – szokowały swym zachowaniem i sposobem życia. W latach 20. XIX w. pojawiły się w Rosji pierwsze salony literackie prowadzone przez kobiety (Zinaida Wołkońska, Jewdokija Golicyna, Sofia Ponomarjowa)¹⁰, które odwiedzała ówczesna elita intelektualna. W latach 40. natomiast powstawały coraz liczniej komercyjne szkoły dla pań w Petersburgu i Moskwie i były one kolejnymi z rzędu, obok szkół domowych i nauczania guwernantek, inicjatywami na rzecz edukacji kobiet. Dużą zmianę w postrzeganiu płci pięknej przyniosła wojna krymska (1853-1856). Z nią związane jest pojawienie się rosyjskiej służby sanitariuszek, która pozwoliła należącej do niej kobietom działać dla dobra innych, także poza kręgiem wyłącznie swojej rodziny. Rozpoczęło to proces tzw. „samoemancypacji” kobiet¹¹.

⁷ *Tamże*, s. 261

⁸ Н. Пушкарёва, *Русский феминизм*, Feminisn'ts, [online] <http://www.feminisnts.ru/феминизм/русский-феминизм>, 26 XI 2012.

⁹ *Их имена забыться не должны: жёны декабристов*, Российский общеобразовательный портал, 31 I 2006, [online] http://historydoc.edu.ru/news.asp?ob_no=13304, 31 III 2014.

¹⁰ Н. Пушкарёва, *Русский феминизм...*

¹¹ *Tamże*.

W drugiej połowie wieku XIX miał swój początek, zakrojony na szerszą skalę niż dotychczas, ruch na rzecz kobiet w Rosji. Jego pierwszą falę datuje się na lata 1859-1904¹². Kobiety pragnęły przede wszystkim mieć dostęp do pracy, a tym samym móc niezależnie się materialnie od mężczyzn, oraz do kształcenia się na wyższych uczelniach. Rok 1859 jest również datą założenia Stowarzyszenia Pomocy dla Biedniejszej Ludności (Общество оказания материальной помощи беднейшему населению), powołanego do życia przez Marię Trubnikową, Annę Filosofową i Nadieżdę Stasową. Te trzy kobiety do dziś określa się mianem triumwiratu feministycznego ze względu na ich osiągnięcia i działalność w obrębie ruchu na rzecz kobiet w Rosji. Szczególnie zasłynęły dzięki założeniu tzw. Kursów Bestużewowskich, które prowadzone były w Petersburgu od roku 1870 (z niewielką przerwą w latach 1875-1878). Kursy te przeznaczone były dla kobiet, które nie mając możliwości kształcenia się w Rosji, wyjeżdżały za granicę¹³. Teraz pojawiła się dla nich okazja zdobycia wyższego wykształcenia w ojczyźnie. Uczono tu na wydziale humanistycznym i przyrodniczym, m.in. filozofii, pedagogiki, matematyki, chemii, a zajęcia prowadzone były na kształt uniwersyteckich. Jednocześnie Anna Filosofova i Maria Trubnikowa, również w 1859 r., stworzyły Stowarzyszenie Oferowania Tanich Mieszkań i Innej Pomocy Potrzebującym Mieszkańcom Sankt Petersburga (Общество доставления дешевых квартир и других пособий нуждающимся жителям Санкт-Петербурга), które miało za zadanie pomagać kobietom (ale także mężczyznom) w znalezieniu mieszkania oraz organizowało opiekę materialną dla najbardziej potrzebujących¹⁴. Oprócz takiej działalności filantropijnej i edukacyjnej postanowiono wspomóc kobiety także w obszarze zatrudnienia. W 1862 r. zorganizowano, dzięki Annie Filosofowej, Stowarzyszenie Pracy dla Kobiet (Общество женского труда) mające pomagać kobietom w znalezieniu zatrudnienia. W 1864 r. otworzono w Petersburgu sklep z rękodziełem kobiecym (kobiety mogły tu sprzedawać swoje wyroby, ale także pracować jako obsługa sklepu czy uczyć się w szkole krawiectwa).

W latach 70. i 80. XIX w. pojawiała się, zwłaszcza w dużych miastach Imperium Rosyjskiego, coraz więcej kursów i szkółek dla kobiet. Najślawniejszą spośród nich były, wspomniane już wyżej, Kursy Bestużewowskie. Jednak pomimo zdobycia wyższego wykształcenia kobiety wciąż miały problem ze znalezieniem zatrudnienia. W tym celu Nadieżda Stasowa założyła Stowarzyszenie Pomocy Absolwentom Kursów Naukowych (Общество вспоможения окончившим курс наук), które jednak nie było w stanie pomóc wszystkim potrzebującym w znalezieniu pracy.

Wszystkie te inicjatywy, podejmowane głównie przez kobiety ze środowiska arystokratycznego, miały na celu usamodzielnienie kobiet, pobudzenie w nich świadomości przedsiębiorczej, oswobodzenie ich od stereotypowych ról. W odróżnieniu od zachodniego ruchu na rzecz kobiet, ten rosyjski nie mógł bezpośrednio walczyć o prawa polityczne, ponieważ w Imperium Rosyjskim wiele warstw społecznych takich praw rów-

¹² *Tamże*.

¹³ Rosjanki pochodzące z bogatych domów często kontynuowały edukację za granicą. W Niemczech i Szwajcarii w latach 1860-1900 na 1200 studentek 700 stanowiły Rosjanki.

¹⁴ Н. Пушкарева, *Русский феминизм...*

niez nie posiadało (np. chłopci). Dlatego też skupiano się na wymienionych powyżej celach i starano się zachęcić do ich realizacji szerokie grono kobiet. Wpływ na pobudzenie takiej aktywności miała też literatura, wymienić tu należy dzieło rzeczonogo Czernyszewskiego *Co robić?* (*Что делать?*), dzięki któremu powstały organizacje wzorujące się na idei zaczerpniętej z powieści tego autora¹⁵. W odróżnieniu od tego, co działo się na Zachodzie w tej sferze, w Imperium ruchu kobiece nie odcinały się od mężczyzn, wręcz przeciwnie – starały się pozyskać ich wsparcie¹⁶.

Pod koniec wieku XIX, ze względu na rosnące niezadowolenie społeczne (powodowane sytuacją społeczno-polityczną w kraju), coraz liczniej powstawały organizacje o charakterze rewolucyjnym. Przedstawicielki ruchu kobiecego nie brały w nim masowo udziału, ale niektóre spośród nich, jak Nadieżda Susłowa czy Maria Trubnikowa, organizowały półlegalne stowarzyszenia działające w tym duchu. Do skrajnie rewolucyjnej organizacji Ziemia i Wola (*Земля и воля*) należało wtedy osiemnaście kobiet.

Dzięki działaniom podejmowanym przez kobiety w Rosji w latach 1900-1904 mogły być wydawane takie czasopisma, jak: „Женское дело” („Żenskoje deło”), „Женская гигиена” („Żenskaja gigiena”), a także „Женский вестник” („Żenskij wiestnik”), który był najbardziej popularny przez czternaście lat, aż do roku 1918, kiedy to został zamknięty z rozkazu bolszewików, ponieważ stanowił zagrożenie dla powszechnie głoszonej idei egalitaryzmu społeczeństwa radzieckiego.

Rok 1905 przyniósł rewolucję lutową i podobnie jak w czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej, tak i w Rosji kobiety zaangażowały się w wydarzenia owego przewrotu. W maju 1905. odbył się pierwszy zjazd Związku Równouprawnienia Kobiet (*Союз равноправия женщин*, СРЖ). Zorganizowało go trzydzieści aktywistek, przedstawicielek liberalnego skrzydła ruchu kobiet, pochodzących z Petersburga. Na owym zjeździe dyskutowano na temat praw wyborczych kobiet, równouprawnienia, dopuszczenia ich do życia społeczno-politycznego w Rosji, równego dostępu do edukacji, odwołania prawa o prostytucji¹⁷. Związek rozszerzył swoją działalność na takie

¹⁵ W dziele *Co robić?* Mikołaj Czernyszewski odwołuje się do popularnych w latach 60. kursów dla kobiet (Wyższe Kursy Medyczne w Petersburgu oraz Wyższe Kursy Nauczycielskie w Moskwie). Idee kształcenia kobiet oraz ich emancypacji popierały w Imperium Rosyjskim głównie środowiska lewicowe i narodnickie. Czernyszewski przedstawił w swoim dziele koncepcję „nowego człowieka”, wysuwając tezę o wyższości życia biologiczno-umysłowego nad innymi formami istnienia. Autor wskazał również na konieczność zrównania statusu kobiet i mężczyzn.

¹⁶ И. Савкина, „Поэзия – опасный дар для девы”. Критическая рецепция женской литературы и женщины-писательницы в России первой половины XIX века, [w:] *Риёром i wdziękiem. Kobiety w panteonie literatury rosyjskiej*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, Opole 1999, s. 30.

¹⁷ W Imperium Rosyjskim prostytucja była legalna od 1843 r. z inicjatywy ministra spraw wewnętrznych Leonida Pierowskiego. Specjalnie dla tego celu w Petersburgu utworzono komitet medyczno-policyjny, który podał nazwiska 400 prostytutek pracujących w stolicy. Domy publiczne także były w pełni legalne. Według danych zebranych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w 1889 r. z usług prostytutek korzystało ok. 60% mężczyzn, a oficjalnie pod nadzorem policji i lekarzy znajdowały się 17 603 kobiety. Zmiany przyniósł dopiero rok 1900 i powstanie Rosyjskiego Stowarzyszenia Obrony Kobiet (*Российское общество защиты женщин*). Walka z prostytucją zakończyła się skutecznie w 1919 r. zakazem tej działalności. Por.: Л. Жукова, *Социально-гигиенические аспекты женской*

miasta, jak Moskwa, Twer, Riazan' oraz Nowogród. Powstał przy nim również komitet ekspertów analizujący rosyjskie prawo i wyszukujący w nim elementy dyskryminujące kobiety. Na jego czele stał prof. Lew Pietrażickij, który określany jest dziś również jako propagator ruchów emancypacyjnych w Dumie Państwowej¹⁸. Pod koniec 1905 r. pojawiły się jednak kolejne ustawy dyskryminujące kobiety. Akty z 6 sierpnia, 17 października i 11 grudnia 1905 r. wprowadzały cenzus płci uniemożliwiający kobietom udział w wyborach i korzystanie z przywilejów, które posiadali mężczyźni¹⁹. Istniały także inne przepisy, jak zakaz wychodzenia za mąż dla nauczycielek czy obowiązek posiadania zgody opiekuna prawnego, jeśli kobieta wyrażała chęć uczestniczenia w Wyższych Kursach dla Kobiet²⁰. Dlatego też przedstawicielki ruchu kobiecego coraz głośniej sprzeciwiały się tym niesprawiedliwym, ich zdaniem, regulacjom prawnym.

W 1907 r. powstało w Petersburgu Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Robotnic (Общество взаимопомощи работниц). Składało się ono z około trzystu osób, także mężczyzn, a dużą rolę odegrała w nim czołowa komunistka, przysłała ambasador radziecka Aleksandra Kołłontaj. W tym samym roku powstała także Kobięca Partia Postępowca (Женская прогрессивная партия), której liderką była Maria Pokrowska²¹, redaktor naczelna czasopisma „Женский вестник” („Żeński wiestnik”). Pomimo niezgodności stanowisk i poglądów pojawiały się wśród liderek ówczesnego ruchu kobiecego idee stworzenia jednej, wspólnej organizacji walczącej o prawa kobiet. Była to o tyle ważna zmiana, iż pokazywała, że dwa odmienne ideologicznie obozy ruchów kobiecych, liberalne oraz proletariackie, mogły (pomimo różnic światopoglądowych) współpracować dla osiągnięcia wspólnego celu.

Ważnym wydarzeniem był Pierwszy Zjazd Kobiet (Первый Всероссийский женский съезд), który odbył się w dniach 10-16 grudnia 1908 r. Zjazd ten zgromadził około tysiąca osób. Przedstawiono na nim następujące zadania: promowanie działalności charytatywnej, wzajemna pomoc kobiet, edukacja, walka o uznanie praw kobiet, założenie ogólnokobiecej organizacji i w ten sposób formalne zorganizowanie się. Przeciwno takim propozycjom występowała Aleksandra Kołłontaj, która widząc rozłam w środowisku rosyjskich feministek, twierdziła, że większość z nich reprezentuje skrzydło burżuazyjne, liberalne. Sama Kołłontaj określała się jako przedstawicielka „feminizmu równości”, czyli takiego, który dąży do zrównania w prawach kobiet z mężczyznami i uznaje je za pełnowartościowe i pełnoprawne obywatelki. W opozycji do tego poglądu przedstawicielki tzw. feminizmu liberalnego głosiły „feminizm różnic”, który opierał

проституции в России и СССР (конец XIX – первая четверть XX века), [online] <http://www.mif-ua.com/archive/article/22963>, 13 III 2015; K. Косовска, *Русский рынок проституции после распада СССР*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 1: *Federacja Rosyjska*, red. A. Jach, Kraków 2011, s. 117-128, *Rosja Wczoraj, Dzisiaj i Jutro*, 2.

¹⁸ И. Юкина, *Женское движение России...*

¹⁹ E. Komisariuk, *Od milczenia do zamilknięcia. Rosyjska proza kobieca na początku XX wieku. Wybrane aspekty*, Wrocław 2009, s. 8, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3144.

²⁰ *Tamże*.

²¹ Н. Пушкарева, *Русский феминизм...*

się na stwierdzeniu, że istnieje wspólne dla wszystkich kobiet doświadczenie społeczne i kulturowe, które nie pozwala ich zrównać z mężczyznami. Według przedstawicielek tego skrzydła (Anna Szabanowa, Ariadna Tyrkova, Olga Szapir) należy uznać różnicę pomiędzy kobietami a mężczyznami i bronić praw kobiet do owych różnic. Celem ruchu kobiecego powinno być, ich zdaniem, wspieranie kobiety w jej indywidualnym dążeniu do bycia „samą sobą”.

Na tym samym Zjeździe przestała już funkcjonować nazwa Stowarzyszenie Równouprawnienia Kobiet (Союз равноправия женщин), zmieniona na: Rosyjska Liga Równouprawnienia Kobiet (Российская лига равноправия женщин)²², która do czasów I wojny światowej funkcjonowała w około pięćdziesięciu miastach Imperium i walczyła o równouprawnienie kobiet oraz wpływała na władzę, aby ta przyjęła ich roszczenia.

W 1910 r. odbył się Wszechrosyjski Zjazd Walki z Handlem Kobietami (Всероссийский съезд по борьбе с торгом женщинами), a w 1911 r. w Sztokholmie miał miejsce Międzynarodowy Kongres Kobiet. W obu tych wydarzeniach uczestniczyły członkinie Rosyjskiej Ligi Równouprawnienia Kobiet, włączając się w światową już dyskusję na temat przyznania takich samych praw kobietom i mężczyznom.

Od 1911 r. w Imperium sytuacja kobiet powoli ulegała zmianie. Od tego momentu kobiety mogły uczestniczyć w wyborach do ziemstw (bez czynnego prawa wyborczego)²³, mogły żyć oddzielnie od swoich małżonków i mieć przy tym takie samo prawo do dziedziczenia majątku rodzinnego (prawo to wprowadzono w roku 1912). Wciąż jednak kobiety nie uzyskały zgody na możliwość uczęszczania na uniwersytet. W lutym 1913 r. rosyjskim działaczkom bolszewickim udało się uzyskać zgodę na obchodzenie Międzynarodowego Dnia Kobiet (na pierwszych obchodach w Sali Giełdy Kałasznikowa pojawiło się około dwóch tysięcy osób). W połowie tego samego roku zaczął ukazywać się mienszewicki periodyk „Голос работницы” („Głos rabotnicy”) oraz bolszewicka „Работница” („Rabotnica”). Oba te pisma wzywały do bojkotu liberalnego skrzydła feministek i nieuczestniczenia w jego kampaniach.

Ważną zmianą w rosyjskim prawodawstwie była wprowadzana w lutym 1914 r. ustawa O niektórych zmianach i dopełnieniach w obecnym prawie o osobistych i majątkowych prawach kobiet i o stosunkach małżonków do siebie i do ich dzieci (О некоторых изменениях и дополнениях действующих узаконений о личных и имущественных правах женщин и об отношениях супругов между собой и к детям). Ustawa ta znosiła ograniczenia paszportowe dla kobiet, rozszerzała też ich prawo majątkowe, co oznaczało, że kobieta mogła dysponować swoim majątkiem, będąc mężatką, ale i po rozwodzie również gwarantowano jej niezależność osobistą²⁴.

Od 1915 r. w związku z I wojną światową kobietom pozwolono na pełnienie funkcji listonoszek, otwierano żłobki i przedszkola (także dla sierot), w których opiekunkami i nauczycielkami były kobiety. Zajmowały się one również szyciem pościeli

²² Там же.

²³ Там же.

²⁴ И. Юкина, *Женское движение России...*

i mundurów na potrzeby wojska, organizowały bezpłatne stołówki i przytulki dla uciekinierek.

19 marca 1917 r. na fali protestów kobiety ze środowisk feministycznych postanowiły w sposób bardziej stanowczy walczyć o swoje prawa. Zorganizowały tego dnia ogromną demonstrację, w której uczestniczyło około 40 000 kobiet niosących transparenty z hasłami takimi jak: „Место женщин – в Учредительном собрании!” (Miejsce dla kobiet w Zgromadzeniu Ustawodawczym!), „Избирательные права женщинам!” (Prawa wyborcze dla kobiet!), „Женщины, объединяйтесь!” (Kobiety, łączcie się!), „Работницы требуют избирательных прав!” (Robotnice domagają się praw wyborczych!)²⁵. Protestujące nie zamierzały odejść spod rezydencji Rządu Tymczasowego, pod którą piketowały, dopóki przewodniczący Rady Ministrów Georgij Lwow nie zaakceptuje ich roszczeń. Decyzja zapadła 21 marca 1917 r. Wtedy to Lwow na spotkaniu z delegatkami z Rosyjskiej Ligi Równouprawnienia Kobiet obiecał, że kobiety otrzymają prawa wyborcze. Uznanie kobiet za równoprawne uczestniczki życia politycznego Imperium Rosyjskiego w głównej mierze należy przypisać aktywistkom należącym do kręgów liberalno-demokratycznych. Fakt ten potwierdziły wybory do miejskich i rejonowych dum w maju 1917 r., w których z ramienia kadetów startowało 12% kobiet, wśród bolszewików – 10% (w barwach tej partii kandydowała także Aleksandra Kołłontaj), a wśród eserowców – 7%.

Ostatnim dużym forum, już po przewrocie październikowym, w którym uczestniczyły kobiety, była Konferencja Robotnic Regionu Piotrogrodzkiego (Конференция работниц Петроградского региона), która odbyła się 12 listopada 1917 r. Na niej to uwidoczniły się po raz kolejny podziały w łonie środowiska rosyjskich feministek. Aleksandra Kołłontaj poprosiła swoje współtowarzyszki o wysłuchanie przemówienia jednej z przedstawicielek liberalnego skrzydła rosyjskiego feminizmu, aby pokazać swoim zwolenniczkom, kto teraz jest ich wrogiem i z kim należy walczyć. Kiedy z ust referującej przedstawicielki skrzydła liberalnego padły słowa o tym, iż mężczyźni nie mogą bronić kobiet, ponieważ ich nie rozumieją, sala zaczęła gwizdać i zagłuszać przemawiającą. Był to symboliczny moment końca liberalnego feminizmu rosyjskiego pierwszej fali, który oddał pole przedstawicielkom skrzydła bolszewickiego. Wszelkie organizacje kobiece, również te odbiegające od głównego nurtu programowego partii bolszewickiej, zostały do 1918 r. zlikwidowane.

Włodzimierz Lenin w 1919 r., w drugą rocznicę wybuchu rewolucji październikowej, napisał artykuł pt. *Władza radziecka a sytuacja kobiety* (Советская власть и ситуация женщины). Twierdził w nim, iż *oświata, kultura, cywilizacja, wolność – wszystkie te szumne słowa kojarzą się we wszystkich kapitalistycznych, burżuazyjnych republikach świata z niesłychanie podłymi, odrażającymi i wstrętnymi, bestialskimi i brutalnymi ustawami o nierówności kobiety na mocy ustaw o prawie małżeńskim i o rozwodzie, o nierówności między dzieckiem niesłubnym i dzieckiem „z prawego łóża”, o przywilejach mężczyzn, o poniżaniu i upokarzaniu kobiet [...]. Republika Radziecka, republika robotników i chłopów, zmiotła te ustawy natychmiast, nie pozostawiła kamienia na kamieniu*

²⁵ Н. Пушкарёва, *Русский феминизм...*

z owego gmachu burżuazyjnego kłamstwa i burżuazyjnej obłudy²⁶. Ze słów Lenina wynika, iż bolszewicy sobie przypisali zasługi nadania praw kobietom, chociaż otrzymały je w rzeczywistości od Rządu Tymczasowego. Prawo do wolności osobistej, majątku oraz prawa obywatelskie były rezultatem długiej i żmudnej pracy organizacji kobiecych. Za to już pod rządami nowej komunistycznej władzy w Rosji pojawiły się takie projekty, jak dekret włodzimierski z 1918 r., który zakładał nacjonalizację kobiet, czy akt prawodawczy z Saratowa z tego samego roku, który również uznawał panie za własność państwa i regulował „nacjonalizację kobiet”²⁷.

Bolszewikom było jednak na rękę uznanie praw kobiet. Już bowiem na początku ich rządów interesy ruchów kobiecych i partii wydawały się wspólne. Nowej władzy potrzebne były każde ręce do pracy, a i aktywistki wzywały inne kobiety do włączenia się w życie społeczno-polityczne kraju. Dopiero później okazało się, że udział w partii i popieranie jej programu jest warunkiem koniecznym dla godnego życia w państwie. Obowiązkiem każdego obywatela było podporządkowanie się interesowi kolektywu, a przecież ruch kobiecy od początku głosił hasła konieczności oswobodzenia kobiet zarówno z więzów patriarchy, jak i odgrywania określonych przez nie ról społecznych wynikających z kultury i tradycji. Istotą działalności ruchów kobiecych było również zwrócenie uwagi społeczeństwa na różnice kulturowe, które istnieją pomiędzy mężczyznami i kobietami, a co fakt życia w radzieckim kolektywie zupełnie marginalizował. Aleksandra Kollontaj²⁸ postrzegała tę cechę kolektywu jako pozytywną, mówiąc: *новое трудовое, коммунистическое общество строится на принципе товарищества, солидарности. Но что такое солидарность? Это не только сознание общности интересов, но и духовно-душевная связь, устанавливаемая между членами трудового коллектива*²⁹. Bolszewicy pragnęli powstania nowego społeczeństwa kolektywnego, w którym (w założeniu) wszyscy mieli być równi. Organizacje kobiece (zwłaszcza ich liberalne skrzydło) przestały istnieć, a robotnice i przedstawicielki chłopstwa były włączane do struktur partyjnych.

Po przewrocie październikowym sytuacja prawna kobiet ulegała dalszym zmianom. W 1918 r. został opublikowany dekret O гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния (Dekret o ślubie cywilnym, dzieciach i wprowadzeniu ksiąg aktów majątkowych). Na jego podstawie ślub był ważny prawnie na podstawie otrzymanej decyzji z urzędu stanu cywilnego, nie wymagano żadnych innych formalności (ślub

²⁶ W. Lenin, *Władza radziecka a sytuacja kobiety*, „Prawda” 1919, 6 XI, nr 249, [online] <http://www.1917.net.pl/node/18590>, 13 III 2015.

²⁷ *Декреты о „раскрепощении женщин”*, 20 IV 2009, [online] <http://d-m-vestnik.livejournal.com/192456.html>, 19 I 2013. Por. także: J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005, s. 18, *Idee w Rosji*.

²⁸ Por.: A. Коллонтай, *Семья и коммунистическое государство*, Харьков 1922.

²⁹ [...] *nowe robotnicze i komunistyczne społeczeństwo budowane jest na zasadzie koleżeństwa, solidarności. Ale czym jest solidarność? To nie tylko świadomość wspólnoty interesów, ale i więź duchowa nawiązana między członkami kolektywu pracującego* (tłum. moje – J.B.) – też, *Дорогу крылатому Эпосу!*, Lib.ru, [online] http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0030.shtml, 15 I 2012.

cerkiewny stracił moc prawną³⁰. Kobieta mogła także zachować swoje panieńskie nazwisko, co było pierwszym takim rozstrzygnięciem w Europie³¹.

Był to jednak dopiero początek zmian. Aleksandra Kollontaj starała się skutecznie zmienić świadomość kobiety radzieckiej i całego społeczeństwa, zakładając m.in. Oddział Ochrony Macierzyństwa (Отдел по охране материнства, który powstał 31 grudnia 1917 r.), a później Kolegium Ochrony i Zabezpieczenia Macierzyństwa i Niemowląt (Коллегия по охране и обеспечению материнства и младенчества). Obie instytucje miały za zadanie uwolnienie kobiet od obowiązku opieki nad dzieckiem i przerzucenie go na państwo. Relacje rodzinne, a zwłaszcza stosunek matki do dziecka i macierzyństwa, miały zostać zmienione. Autorka pracy *Miłość i nowa moralność* (*Любовь и новая мораль*) pragnęła uwolnić kobiety z więzów patriarchy, rozpowszechnić ideę swobody seksualnej³², a także aprobowała możliwość posiadania dziecka poza związkiem małżeńskim bez konsekwencji społecznych, zapominając jednocześnie o konsekwencjach moralnych. Większość pomysłów Kollontaj nie weszła jednak w życie. Niemniej jednak, stojąc w 1920 r. na czele Oddziału ds. Kobiet przy KC RKP(b) (Женотдел при ЦК РКП(б)), skutecznie wprowadzała nowe regulacje mające w konsekwencji doprowadzić rosyjskie kobiety do świetlanej przyszłości i wspólnego budowania komunizmu w państwie, w którym wszyscy są równi. Takie podejście uznać należy za utopijne. Bolszewicy bowiem postawili sobie za cel stworzenie „nowego człowieka” epoki komunizmu. Owa nowa jednostka (w tym także kobieta) miała stać się częścią solidarnego kolektywu. W świetle tych założeń kobiety potraktowano instrumentalnie i podporządkowano je interesowi państwa.

Kobieta zatem miała stać się, na równi z mężczyznami, członkiem kolektywu, obce miały być jej idee tradycyjnej rodziny oraz macierzyństwa³³. Jej powinnością było czynne włączenie się w budowanie nowej komunistycznej rzeczywistości (wedle słynnego hasła: „Kobiety na traktory!”). W ten oto sposób partia rozpoczęła *naginanie życia do wymogów abstrakcyjnego ideału*³⁴.

Kolejny dekret wydano w 1920 r., orzekał on, iż każda kobieta ma prawo do dokonania aborcji na własne życzenie (było to pierwsze tego typu prawo na świecie)³⁵.

³⁰ Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния с 18(31) декабря 1917, Декреты Советской власти. Электронная библиотека, [online] <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-18.htm>, 4 XII 2012. Por. także: J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów...*, s. 20.

³¹ Н. Пушкарева, *Русский феминизм...*

³² Od rewolucji październikowej do okresu stalinowskiego radzieckie prawodawstwo dążyło do rozluźnienia obyczajowości seksualnej. Początki tego procesu można datować na rok 1918 i wprowadzenie przez Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Kodeksu praw RSFRR o aktach stanu cywilnego, prawie małżeńskim, rodzinnym i opiekuńczym. Por.: J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów...*

³³ Szerzej o tym wątku zob.: *tamże*.

³⁴ J. Szacki, *Spotkania z utopią*, Warszawa 2000, s. 176, *Stanowiska, Interpretacje*, 16.

³⁵ И. Белобородов, *Аборты в России: история, последствия, альтернативы*, demographia.ru, 1 II 2010, [online] http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=904, 4 XII 2013.

W 1926 r. opublikowano Декрет о браке (Dekret o ślubie), zgodnie z którym za prawny uznawano także ślub niezarejestrowany, wystarczył tylko fakt, iż związek istnieje. Takie same prawa posiadały dzieci ze związku małżeńskiego oraz spoza niego. O ojcostwie decydowała jedynie opinia matki. Uproszczono także procedurę rozvodu, dla którego wystarczyła tylko notatka przesłana do właściwego urzędu przez jednego z małżonków³⁶.

Wyżej wspomniane regulacje prawne władza uznawała za rozwiązanie kwestii kobiecej (*женский вопрос*). Kobiety nie były jednak zadowolone ze swej sytuacji. Okazało się bowiem, iż w wyniku pozbawienia obywateli własności prywatnej swoje podstawy ekonomiczne straciły także rodziny³⁷. Łatwość w uzyskaniu rozvodu uwalniała mężczyzn od odpowiedzialności za rodzinę, kobiety stały się w obliczu prawa bardziej niezależne od swoich mężów, ale wciąż znajdowały się w zależności od państwa, które poprzez regulacje prawne kierowało ich decyzjami. Władza komunistyczna zmusiła kobiety do wzięcia udziału w przemysłowym i społeczno-politycznym rozwoju kraju, często obciążając je wysiłkiem przewyższającym ich siły np. na budowach czy w fabrykach. To bardzo obniżyło chęć kobiet do posiadania dziecka, co miało przełożenie na statystyki pokazujące gwałtowny spadek urodzeń zwłaszcza pod koniec lat 20. XX w.³⁸

W tym także czasie (a dokładniej w latach 1919-1930) angażowano kobiety w działalność oddziałów dla kobiet (*женотделы*). Były to instytucje, które znajdowały się na każdym poziomie zhierarchizowanej partii. Miały one na celu rozbudzenie samodzielności kobiet pochodzenia proletariackiego oraz zmobilizowanie ich do pracy. Oddziały te wychodziły z takimi inicjatywami, jak np. konferencje czy zebrania delegatek, na których omawiano nową rolę kobiety i jej obowiązki wobec państwa. Z roku na rok zwiększała się także liczba delegatek tych struktur. W roku 1922 było ich 95 tys., a w 1927 już 620 tys.³⁹ Z każdym rokiem instytucje te rozszerzały także swoje kompetencje. Zaczęto coraz częściej podnosić problem obrony praw kobiet, ich interesów, a także bezpośrednio zwracano się do władz w ich imieniu. Analizując działalność *женотделов*, niektórzy badacze tej tematyki zauważają, iż *росло самосознание женщин, самооценка, шло усвоение новых ролей. „Раскрепощение” женщин проходило по феминистскому варианту. Объективно женотделы становились структурой, развивающей и продвигающей независимую женскую личность, ее экономическую и бытовую самостоятельность*⁴⁰. Innymi słowy,

³⁶ Глава 7. Семейное право России с 1917 по 1926 год, Pravo.vuzlib.org, [online] http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1957_page_17.html, 4 XII 2013.

³⁷ Н. Пушкарёва, *Русский феминизм...*

³⁸ Демографическая модернизация России, 1900-2000, red. А.Г. Вишневский, Москва 2006, s. 160, *Новая история*, [online] http://www.hse.ru/data/307/183/1235/modernizacija_vishnevski.pdf, 4 XII 2013.

³⁹ И. Юкина, *Женское движение России...*

⁴⁰ [...] *wzrastała świadomość kobiet, ich samoocena, następowało osvajanie nowych ról. Wyzwalanie kobiet odbywało się według feministycznego paradygmatu. Obiektywnie oddziały dla kobiet stały się strukturą rozwijającą i wynoszącą niezależność kobiety, a także jej samodzielność ekonomiczną i bytową* (tłum. moje – J.B.). *Tamże*.

oddziały dla kobiet zaczęły przejmować te ideały, które do czasów przewrotu październikowego prezentowały ruchy kobiece. Oczywiście, partia nie mogła przyglądać się temu bezczynnie, ponieważ działania polegające na „burżuazyjnym” podziale ze względu na płeć, podejmujące temat indywidualności jednostki (kobiety) były sprzeczne z linią partii. Dlatego też do 1934 r. wszystkie oddziały przestały funkcjonować.

Pod koniec lat 20. i na początku 30. w ZSRR zaczął się proces industrializacji. Państwo wszystkie swoje siły wkładało w rozwój przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego⁴¹. Człowiek jako istota zszedł na dalszy plan, a „problem kobiecy” władza uznawała za rozwiązany (stwierdzono, że kobiety zostały już zrównane w prawach z mężczyznami, niemniej jednak pod znakiem zapytania należy postawić kwestię poszanowania tych praw).

W latach 30. władza radziecka zwróciła uwagę na coraz mniejszą liczbę urodzeń. Rozpoczął się zwrot w polityce partii nakierowany na poprawę stanu demograficznego społeczeństwa. Duży wpływ na taką decyzję – powrót do modelu tradycyjnego – miała kwestia zbliżającej się wojny, państwu bowiem potrzebni byli żołnierze. W 1935 r. zakazano produkcji środków antykoncepcyjnych, a w 1936 r. utrudniono procedurę rozwodową (decyzję o likwidacji małżeństwa mógł podjąć tylko sąd). Wtedy też zakazano dokonywania aborcji.

Duże zmiany nastąpiły także w sferze zatrudnienia. Kobiety zaczęły zajmować stanowiska do tej pory przeznaczone głównie dla mężczyzn (zwłaszcza w trakcie II wojny światowej, kiedy mężczyzn brakowało, następowała stopniowa maskulinizacja kobiet). Były one kierownikami, dyrektorami fabryk, podejmowały się najcięższych prac fizycznych, jednocześnie będąc matkami i gospodyniami w swoich domach. Ich rola nie została jednak doceniona, a po zakończeniu wojny uległa zapomnieniu⁴².

W okresie odwilży państwo nie sprawowało już takiej ścisłej kontroli nad kobietami, jak to było w latach wcześniejszych. Od 1955 r. aborcja nie była już karana więzieniem, w latach 60. otrzymanie rozwodu stało się prostszą procedurą, państwo pokrywało część alimentów, a kobiety otrzymały płatne urlopy macierzyńskie. Wciąż jednak zarabiały mniej niż mężczyźni. Pomimo iż pracowały na równi z nimi, to w zarządach poszczególnych przedsiębiorstw stanowiły jedynie 5%. Jedyną działającą w tamtych czasach organizacją kobiecą był zideologizowany Komitet Kobiet Radzieckich (Комитет советских женщин)⁴³. W partii natomiast kobiety stanowiły w latach 80. ok. 20%, w strukturach kierowniczych 2,8%, a w CK KPZR było ich cztery⁴⁴.

⁴¹ Por.: M. Malia, *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego 1917-1991*, przeł. M. Hułas, E. Wyzner, Warszawa 1998.

⁴² Temat kobiet radzieckich w okresie II wojny światowej został już szeroko opisany, dlatego odsyłamy czytelnika do takich pozycji, jak: S. Aleksijewicz, *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*, przeł. J. Czech, Wołowiec 2010, *Reportaż*; A. Krylova, *Radzieckie kobiety w walce. Historia przemocy na froncie wschodnim*, przeł. K. Janicki, Zakrzewo 2012; B. Мурманцева, *Советские женщины в Великой Отечественной войне*, Москва 1979.

⁴³ Н. Пушкарева, *Русский феминизм...*

⁴⁴ Е. Кочкина, *Представительство женщин в структурах власти России, 1917-2002 гг.*, [online] <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/kochkina2.htm>, 4 XII 2012.

Pod koniec lat 70. XX w. nastąpiło odrodzenie ruchu kobiet, które coraz częściej pojawiały się m.in. w gronie rosyjskich dysydentów (Natalia Gorbaniewska, Ludmiła Aliksiejewa, Tatiana Chodorowicz). W ruchu dysydenckim zajmowały się one głównie korektą lub pracą maszynistek, przepisując prace publikowane w samizdacie⁴⁵. W późniejszym czasie rozpoczęły w Leningradzie wydawanie własnego czasopisma „Женщина и Россия” („Żenszczina i Rosja”).

W latach 80. powstawało coraz więcej organizacji kobiecych, których przedstawicielki, podobnie jak ich poprzedniczki z lat 20. XX w., odrzucały program „feminizmu równości”, popierając tym samym pogląd, iż należy podkreślać różnice między kobietą i mężczyzną. Stojąc w opozycji do komunistycznego systemu panującego w ZSRR, odwoływały się do wartości religijnych, posługując się symbolem Bogarodzicy⁴⁶. Coraz częściej także rosyjskie organizacje kobiece brały udział w międzynarodowych konferencjach na temat praw kobiet, organizowały pomoc materialną dla potrzebujących Rosjanek, fora dyskusyjne, a także stworzyły własną partię polityczną Женщины России (Żenszcziny Rosji), która w 1993 r. w wyborach do Dumy Państwowej zdobyła 8,13% głosów.

* * *

Ruchy kobiece w Rosji niewątpliwie wywarły wpływ na samoświadomość Rosjanek. Koniec XIX w. był okresem, kiedy w Imperium Rosyjskim powstawało zarówno wiele organizacji o charakterze charytatywnym, a działających na rzecz kobiet, jak i takich, które działały w ich obronie i o ich prawa. To dzięki takim stowarzyszeniom, jak Związek Równouprawnienia Kobiet czy Kobieta Partia Postępowa, wiele kobiet uświadomiło sobie swoją kobiecą tożsamość. Konsekwencją tego była walka o prawa obywatelskie, o możliwość współdecydowania o swoim państwie. Rozbudzenie takiego podejścia w kobietach jest niewątpliwie wielką zasługą tamtych stowarzyszeń. Pokazały one także, że kobiety mają możliwość wolnego wyboru, że mogą decydować o sobie, o swojej rodzinie.

Ruch kobiecy stworzył koncepcję, która stała w opozycji do panującego systemu. Istotą tej aktywności był sprzeciw wobec tradycyjnego postrzegania kobiet w Rosji, poniżaniu ich, a także wyznaczaniu określonych ról matki i żony. Przy tym wszystkim te organizacje cechował demokratyzm zarówno w podejściu do samych siebie (wszystkie kobiety są równe bez względu na pochodzenie, od początków swego istnienia w stowarzyszeniach tych zniesione zostało równouprawnienie), jak i w oczekiwaniach tego, co powinno nastąpić (nadanie praw obywatelskich wszystkim kobietom). Ich działania natomiast radykalizowały się o tyle, o ile państwo stawiało przed nimi przeszkody i zakazy, często nie chcąc ich wysłuchać. Odrodzenie ruchu kobiet należy zatem wiązać z działaniami ich poprzedniczek z przełomu XIX i XX w. Zaangażowanie się w życie społeczne było pokłosiem ówczesnych wydarzeń. Można zatem wysnuć wniosek, iż to ruchy kobiece z końca wieku XIX oraz działalność poszczególnych kobiet (pisarek,

⁴⁵ Рог.: Л. Алексеева, *История инакомыслия в СССР. Новейший период*, Вильнюс 1992.

⁴⁶ Н. Пушкарева, *Русский феминизм...*

szlachcianek, artystek) były bodźcem do przebudzenia się świadomości kobiet, a także mężczyzn. Oczywiście był to długi i mozolny proces i nie przebiegał on podobnie we wszystkich częściach kraju (na prowincji rosyjskiej większość kobiet wciąż odgrywało swoje tradycyjne role).

Potwierdzeniem niech będą przeprowadzane w różnych latach w ZSRR badania statystyczne, które pokazują, iż w 1928 r. kobiety stanowiły 28,7% wszystkich pracujących, a w 1934 r. – 36,8%⁴⁷. Jeszcze w czasach imperium carskiego przeprowadzone w 1897 r. badania pokazały, że 55% spośród wszystkich zatrudnionych kobiet pracowało w domach prywatnych w charakterze służącej lub guwernantki, 25% na wsi, a 13% w fabrykach. Tylko 4% pracowało w oświacie i służbie zdrowia. Już w roku 1957 spośród wszystkich pracujących kobiet 41% pracowało w fabrykach i na budowie, a 24% w oświacie i służbie zdrowia. W tym samym też roku badania pokazały, iż wśród specjalistów z wyższym i średnim wykształceniem było 60% kobiet (wśród wszystkich lekarzy kobiety stanowiły ok. 75%)⁴⁸. Oczywiście jedną z wielu przyczyn takiego procesu była industrializacja państwa i niejako zmuszenie kobiet do aktywności, ale faktem jest również zaangażowanie się kobiet w życie kraju i ich zainteresowanie jego rozwojem (badania z roku 1969 pokazały, że ok. 72% kobiet żywo interesowało się wydarzeniami politycznymi w kraju)⁴⁹.

Podsumowując, można jednoznacznie stwierdzić, iż ruch emancypacyjny w Rosji przeszedł przez wiele etapów – od powstania i instytucjonalizacji, przez określenie swoich celów i zadań, aż do prób wprowadzenia ich życie. Zaktywizował kobiety do działania w obszarze pomocy charytatywnej, co miało istotne znaczenie, biorąc pod uwagę ich często bardzo złą sytuację materialną. Działania te doprowadziły do osiągnięcia zamierzonych celów, czyli zrównania ich praw w sferze społeczno-ekonomicznej, a także edukacyjnej i zawodowej.

BIBLIOGRAFIA

- Komisariuk E., *Od milczenia do zamilknięcia. Rosyjska proza kobieca na początku XX wieku. Wybrane aspekty*, Wrocław 2009, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3144.
- Kraskowska E., *Kilka uwag na temat powieści kobiecej*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/6.
- Lenin W., *Władza radziecka a sytuacja kobiety*, [online] <http://www.1917.net.pl/node/18590>
- Malia M., *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego 1917-1991*, przeł. M. Hufas, E. Wyzner, Warszawa 1998.
- Sadowski J., *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005, *Idee w Rosji*.

⁴⁷ Badania statystyczne przeprowadzane przez: ЦУХХУ Госплана СССР и в/о „Союзоргучет”, Москва 1935, [online] [http://istmat.info/file/SSSR_1935/SSSR%201935%20Trud%20\(7\).pdf](http://istmat.info/file/SSSR_1935/SSSR%201935%20Trud%20(7).pdf), 21 I 2013.

⁴⁸ Por.: http://istmat.info/file/SSSR_1958/SSSR_1958_Trud.pdf, 21 I 2013.

⁴⁹ Рог.: С. Иконникова, В. Лисовский, *Молодежь о себе, о своих сверстниках*, Ленинград 1969, s. 58.

- Szacki J., *Spotkania z utopią*, Warszawa 2000, *Stanowiska, Interpretacje*, 16.
- Szymonik D., *Od Pięknej Damy do Jawnogrzesznicy. O „srebrnowiecznej” koncepcji kobiety i kobiecości*, [w:] *Kobieta i/jako Inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XX-XXI wieku (w kontekście europejskim)*, Lublin 2008, *Rossica Lublinensia*, 5.
- Айвазова С., *Кистории феминизма*, [online] <http://ecsocman.hse.ru/data/072/176/1217/16-Ajvazova.pdf>.
- Айвазова С., *Русские женщины в лабиринте равноправия*, Москва 1998.
- Алексеева Л., *История инакомыслия в СССР. Новейший период*, Вильнюс 1992.
- Белобородов И., *Аборты в России: история, последствия, альтернативы*, demographia.ru, 1 II 2010, [online] http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=904.
- Глава 7. Семейное право России с 1917 по 1926 год, *Pravo.vuzlib.org*, [online] http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1957_page_17.html.
- Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния с 18(31) декабря 1917, Декреты Советской власти. Электронная библиотека, [online] <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-18.htm>.
- Декреты о „раскрепощении женщин”, 20 IV 2009, [online] <http://d-m-vestnik.livejournal.com/192456.html>.
- Демографическая модернизация России, 1900-2000, red. А. Вишневский, Москва 2006, *Новая история*, [online] http://www.hse.ru/data/307/183/1235/modernizacija_vishnevski.pdf.
- Жукова Л., *Социально-гигиенические аспекты женской проституции в России и СССР (конец XIX – первая четверть XX века)*, <http://www.mif-ua.com/archive/article/22963>
- Иконникова С., Лисовский В., *Молодежь о себе, о своих сверстниках*, Ленинград 1969.
- Их имена забыть не должны: жёны декабристов, *Российский общеобразовательный портал*, 31 I 2006, [online] http://historydoc.edu.ru/news.asp?ob_no=13304.
- Коллонтай А., *Дорогу крылатому Эросу!*, Lib.ru, [online] http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0030.shtml.
- Коллонтай А., *Семья и коммунистическое государство*, Харьков 1922.
- Косовска Е., *Русский рынок проституции после распада СССР*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 1: *Federacja Rosyjska*, red. A. Jach, Kraków 2011, *Rosja Wczoraj, Dziś i Jutro*, 2.
- Кочкина Е., *Представительство женщин в структурах власти России, 1917-2002 гг.*, [online] <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/kochkina2.htm>.
- Орович Я., *Женщина в праве. С приложением всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола*, Санкт-Петербург 1985.
- Пушкарева Н., *Женская история. Гендерная история (Теория и исследования. Учебное пособие)*, Калуга 2001.
- Пушкарева Н., *Русский феминизм*, Feminisn'ts, [online] <http://www.feminisnts.ru/феминизм/русский-феминизм>.
- Савкина И., „Поэзия – опасный дар для девы”. Критическая рецепция женской литературы и женщины-писательницы в России первой половины XIX века, [w:] *Piórem i wdziękiem. Kobiety w panteonie literatury rosyjskiej*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, Opole 1999.

ЦУНХУ Госплана СССР и в/о „Союзоргзучет”. Москва 1935, [online] [http://istmat.info/file/SSSR_1935/SSSR%201935%20Trud%20\(7\).pdf](http://istmat.info/file/SSSR_1935/SSSR%201935%20Trud%20(7).pdf).

Щепкина Е., *Из истории женской личности в России*, Тверь 2005.

Юкина И., *Женское движение России, ценз пола и суфражизм*, [online] <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/yukina.htm>.

http://istmat.info/file/SSSR_1958/SSSR_1958_Trud.pdf.

Mgr Julita BINIEWSKA – doktorantka w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej UJ. Wybrane publikacje: *Tożsamość kobiety emigrantki. Nina Berberowa*, „Studenckie Zeszyty Rosjoznawstwa” 2012; *Rosyjska kobieta na obczyźnie. Nina Berberowa i kronika pierwszej fali emigracji rosyjskiej*, „Slavia Orientalis” 2012, nr 4; *Emigracja rosyjska w Polsce międzywojennej*, [w:] *Rosja. Reminiscencje, diagnozy, perspektywy*, red. J. Biniewska, Kraków 2014.